

R E C E N Z J E I P R Z E G L Ą D Y

PROCESY TOŻSAMOŚCIOWE I WSPOMNIENIOWE W ZWIERCIADLE
WSPÓŁCZESNEJ LITERATURY NIEMIECKIEJ*

Historyczną cezurą okresu w literaturze niemieckiej jest symboliczny rok 1989, znamionujący nadejście nowej ery w historii zarówno Niemiec, jak i Europy. Redaktorzy omawianej tu publikacji, pt. *Entwicklungen in der deutschsprachigen Gegenwartsliteratur nach 1989* pod redakcją Carstena Gansela i Elisabeth Herrmann, zadali sobie i swoim autorom pytanie, jak owa historyczna zmiana przełożyła się na kondycję literatury niemieckiej, która w tym czasie podlegała głębokim przemianom w sferze ekonomicznej, politycznej i społecznej. Redaktorów zaintrygowała kwestia powstania nowych pól literackich (Pierre Bourdieu), ich ugruntowania w przestrzeni publicznej, świadomości, kulturze i systemach ideologicznych. Publikacja ma udzielić odpowiedzi na następujące pytania: Czy literatura tego okresu stanowi odpowiedź na zmieniający się świat, a jeżeli tak, to jaki kształt ona przybiera? O czym mówi współczesna literatura niemiecka? Czego oczekują od niej czytelnicy, literaci, krytycy oraz jaki obraz literatury kreują ci ostatni? Jakie treści zawiera literatura pisana dziś, do jakiego odbiorcy jest adresowana? Czy chce przekazywać jakieś wartości, czy też chce osiągnąć sukces marketingowy, czy może jej twórcy poszukują innego typu odpowiedzi na problemy współczesnej kultury i życia społecznego? Gansel i Herrmann już dziś ryzykują tezę, że literatura niemiecka po 1989 r. definiuje inaczej swoją funkcję niż przed przełomem: jej zadaniem jest wskazanie na potrzebę poszukiwań tożsamościowych, kreśli możliwe drogi uporania się z przeszłością zarówno narodową, jak i indywidualną, zeszyła z „wieży z kości słoniowej”, jest odpowiedzią na globalizację, komercjalizację i medializację świata zewnętrznego.

Szczególny charakter prezentowanego tomu ujawnia się tam, gdzie stanowi on składową część badań dotyczących definiowania procesów tożsamościowych i wspomnieniowych w demokratycznej i zjednoczonej Europie. W tym momencie badawczym następuje referencyjne i narracyjne odwołanie się do świata rzeczywistego, literatura jawi się jako medium transponujące treści immanentne życia we współczesnych Niemczech.

---

* C. Gansel, E. Herrmann (red.), *Entwicklungen in der deutschsprachigen Gegenwartsliteratur nach 1989*. [*Deutschsprachige Gegenwartsliteratur und Medien*, t. 10], V & R Unipress, Göttingen 2013, 304 s.

Tom ukazuje na podstawie konkretnych przykładów fenomen nazywany dziś literaturą współczesną oraz indukuje aktualne prądy, zaznaczające się na arenie pisarskiej po 1989 r. Przy czym autorom zależało nie tylko na teoretycznym określeniu ram pojęciowych „literatury współczesnej”, ale w głównej mierze na ujęciu fenomenu „literatury współczesnej” w jego praktycznym zastosowaniu. Konkretnie polega to zamierzenie na dyskusji w zebranych w tomie przyczynkach wielorakich gatunków, form pisarskich, tematycznych punktów ciężkości i tendencji stylistycznych, zauważalnych w literaturze niemieckojęzycznej ostatnich trzech bez mała dekad.

W tomie znajdują się również przyczynki dotyczące przewycięzania przeszłości przed rokiem 1989 i po nim, które wskazują na przełom dokonujący się w następstwie zjednoczenia obu państw niemieckich, ujawniający swoją istotność w literaturze i w pamięci kolektywnej. Prezentowane w tomie teksty ukazują nowe formy historycznego opowiadania, powrót do filozoficznej refleksji, mówią o estetyce medialnej, narracji, o badaniach nad literaturą migracyjną, literaturą pop i literaturą jako hipertekstem.

W tekście wprowadzającym do tomu, pt. „*«Współczesność» oznacza okres jednej generacji*” – *Zapiski na temat próby określenia, czym jest literatura współczesna*, Carsten Gansel i Elisabeth Herrmann szkicują zmiany, jakie dokonywały się w ciągu ostatnich trzydziestu lat w dyskursywnym pojmowaniu roli pisarza i jego dzieła. Nowy sposób postrzegania młodych niemieckich autorów był wyrazem przemian zachodzących w systemie funkcjonowania literatury i w jej systemie symbolicznym. Należy skonstatować rehabilitację, niekoniecznie powrót, opowiadania jako wyrazu przesunięcia się akcentów w obrębie pojęcia literatury, które w myśl szkoły birminghamskiej przebiegało od sposobu postrzegania zdefiniowanego w pojęciu kultury wysokiej w kierunku badań szerokiego oddziaływania subkultur, kultury pop i mass mediów. W rezultacie tych przesunięć od klasycznego, monolitycznego pojęcia literatury w kierunku mnogości pojęć, twierdzą autorzy tekstu, doszło do ugruntowania się wielu nowych kierunków rozwoju literatury niemieckiej, jako przykład podają tu niezwykle różnorodną w swojej typologii literaturę pop.

Stefan Neuhaus w przyczynku „*Obcość jest straszna*”. *O rekonceptualizacji historycznego opowiadania w literaturze współczesnej* ukazuje na dwóch przykładach: *Rachuby świata* (2005) Daniela Kehlmana i *Johanny* (2006) Felicitas Hoppe, jak kształtuje się współczesna niemieckojęzyczna narracja historyczna. Neuhaus udowadnia, że literatura ostatnich dekad wytworzyła nowe możliwości historycznego opowiadania, opartego na trzech zasadach: (1) mieszance stylów i gatunków, (2) metafikcjonalności lub niesprecyzowanym opowiadaniu, (3) konstruktywnym obrazie świata. Tekst Iriny Gradinari *Od ciała do korpusu tekstu: wyobrażenia i transformacje ciała we współczesnej literaturze niemieckiej* dotyczy samorefleksyjności literatury ciała i jest przykładem przemysłów o granicach reprezentatywności i materialności języka obrazów ciała. Julianna V. Kaminskaja w *Tradycyjnej nowoczesności albo życiu po śmierci. O roli historycznej awangardy w poetyckich eksperymentach po 1989 r.* dowodzi, że wnikliwe spojrzenie na współczesną literaturę przez pryzmat historycznej awangardy pozwala wykazać istotne osobliwości współczesnych procesów literackich. Do głównych należą ataki na granice między obszarami rzeczywistości, sztuki, języków, gatunków, jak również włączenie publiczności w akcję literacką.

Florentine Strzelczyk w przyczynku *O de-montażu Trzeciej Rzeszy w po-zjednoczeniowych filmach* poddaje interpretacji film Olivera Hirschbiegelsa *Upadek* (2004, prod. Bernd Eichinger) w kontekście hollywoodzkiego modusu, charakterystycznego dla filmów po-zjednoczeniowych. Markus Joch w przyczynku *Terroryzm estetyczny. Jedna z możliwości opisu literatury pop* zwraca uwagę na porównanie kategorii literatury pop lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych powstającej na wschodzie i na zachodzie Niemiec. Petra Žagar Šošarić, autorka artykułu *Pop jako przestrzeń spotkań – Powieść „Darkroom” Rujany Jegers*, umieszcza omawianą powieść, wbrew krytyce chorwackiej, widzącej w niej powieść o charakterze wojennym, właśnie w kręgu literatury pop. Werner Nell zajmuje się tematyką *Ojczyzny wypędzonych. O konstrukcji i obsesji koncepcji ojczyźnianych w niemieckojęzycznej literaturze po 1989 r.* Joanna Flinik porusza w tekście pod znamionym tytułem: *„Oni są zbyt obcy, ty jesteś zbyt niemiecki”*. *O współczesnej, niemieckojęzycznej literaturze migrantów* problematykę literatury transkulturowej, przeżywającej obecnie w Niemczech prawdziwy boom. Swoją dyskurs opiera, słusznie, na teoriach H. Bhabhy i W. Welscha. Matthias Braun w artykule *Temat Stasi w nowej niemieckiej powieści po 1990 na przykładzie Güntera Grassa „Szerokie pole” i Uwego Tellkampa „Wieża”* podnosi istotną problematykę wprowadzenia do literatury po 1990 r. protagonisty, nazywanego Stasi. Braun pokazuje, co kryje się pod tak zwanym nowym „protagonistą literackim”. Henk Harbers w przyczynku *Powrót pytania o sens? Nihilistyczna tematyka w utworach Andreasa Maiera, Markusa Wernera i Juli Zeh* pyta, czy oświeceniowa i pozbawiona wszelkiej iluzji, ale jednocześnie cyniczna i obojętna moderna może się utrzymać wobec na wszystko obojętnego postmodernizmu. O powrocie gatunku powieści rodzinnej do kanonu literatury niemieckiej pisze Sonja E. Klocke w artykule *Powieść rodzinna vis-à-vis (nowa) literatura ojców: Kontynuacja i dystans w niemieckiej literaturze wspomnieniowej przełomu wieku na przykładzie Kathrin Schmitd.* Marina Potyomina w artykule *Wolfganga Hilbiga „Prowizorka” i Thomasa Hettcheho „Nox”*. *O wschodnich i zachodnich figurach myślowych w literaturze po-zjednoczeniowej* wysuwa tezę, że pisarze nadają istniejącym rzeczywistościom, także tym opisywanym z przeszłości, współczesną formę interpretacji. Oliver Ruf przenosi w przyczynku *„Kanały” transcendencji: Filozofia mediów i Memoria u Daniela Kehlmana* dyskurs pamięci na medium literatury i zadaje pytanie, czy pamięć może być połączona z technicznie-materialnym medium i czy owe technicznie-materialne media mogą stanowić fundament wyjaśniający specyficzną produktywność wspomnieniową.

Tom kończy odpis dyskusji panelowej, pt. *Do czego jest nam jeszcze potrzebny rynek wydawniczy?* W rozmowie wzięli udział oboje redaktorzy tomu oraz Andreas Barth (lektor w wydawnictwie Winter), Markus Frank (prawnik), Wolfgang Farkas (założyciel wydawnictwa Blumenbar Verlag), Sabrina Janesch (pisarka), René Strien (lektor w wydawnictwie Aufbau). René Strien wniósł nieco optymizmu do problematyki wydawnictw w dzisiejszym medialnie tak zróżnicowanym świecie: „Rynek wydawniczy jest bardzo stary, ale nadal bardzo silny. A jak wiadomo, znaczenie wydawnictwa znacznie wychodzi poza granice jego znaczenia gospodarczego. Nie powinniśmy obawiać się więc o jego egzystencję. Wydawnictwa mają ściśle im przynależną rolę społeczno-polityczną i kulturalną, za którą kryje się potężna siła. Moje obawy dotyczą raczej prędkości reago-wania wydawnictw na zachodzące w świecie literatury zmiany”.

W tomie zebrano wprawdzie teksty o różnej tematyce, skupiające się jednak na omawianiu tekstów literackich jako przykładów, ukazujących pewne nowe tendencje w rozwoju literatury niemieckiej. Taka mnogość nowych prądów, tematów, motywów, czyli tego wszystkiego, co niesie ze sobą system symboliczny literatury, nasuwa pytanie, jak będzie się ten system dalej rozwijał. Czy będzie generował dalsze rozczłonkowanie pojęcia literatury, czy też po tak znacznym jego rozszerzeniu będzie dążył do zawężenia, do redefiniowania, do odrzucenia pewnych prądów jako Nieliterackich? Także system funkcjonowania literatury podlegał w opisywanych w tomie dekadach potężnym zmianom, najważniejszą był rozwój nowych mediów, które w części przejmują rolę dawnego medium książki, ale przede wszystkim rozszerzają spektrum funkcjonowania literatury w społeczeństwie. Przemiany te związane są z pewnością z postępującą liberalizacją życia zarówno kulturalnego, jak też społecznego i politycznego oraz z radykalnymi przemianami dokonującymi się w sferze kultury wraz z powstaniem społeczeństw informacji i mediów.

Monika Wolting
(Uniwersytet Wrocławski)

KOBIETY, LITERATURA I WŁADZA*

Lektura książki Agnieszki Mrozik, *Akuszerki transformacji. Kobiety, literatura i władza w Polsce po 1989 roku*, wymaga od czytelnika przyjęcia założenia, że tekst literacki, podobnie jak tekst publicystyczny, naukowy czy wreszcie przekaz medialny, jest elementem dyskursu kreującego wiedzę o rzeczywistości. Jest więc dalej tekstem, ale i czymś więcej – tekstem kultury, tekstem społecznym, zanurzonym w rzeczywistości, rejestrującym procesy komunikacji i uwikłanym w stosunki władzy. Śledzona i opisywana na przykładach pochodzących z bardzo różnych porządków (literatury pięknej, literatury popularnej, (auto)biografistyki, publicystyki) tożsamość polskich kobiet w latach po transformacji ustrojowej rysuje się jako ciekawa i różnorodna historia zmagania się z mniej lub bardziej chcianymi i akceptowanymi kobiecymi rolami społecznymi zarówno publicznymi, jak i prywatnymi. Jednakże jedynie przejęcie sposobu traktowania literatury, który proponuje Mrozik, gwarantuje dokładne zrozumienie tej miejscami bezkompromisowej opowieści o kobietach i o samym dyskursie feministycznym po roku 1989, tak istotne bowiem z punktu widzenia wielu czytelników kwestie, jak walory estetyczne czy interpretacja innych poziomów niż te, które bezpośrednio dotyczą otaczającej nas rzeczywistości, okazują się w jej interpretacji nieistotne.

Według Mrozik rok 1989 jest nie tyle symbolem, ile prawdziwym przełomem dla całego społeczeństwa polskiego, które znalazło się nagle w zupełnie

---

* A. Mrozik, *Akuszerki transformacji. Kobiety, literatura i władza w Polsce po 1989 roku*, IBL PAN, Warszawa 2012, 438 s.